

MERCS ISTVÁN

„Sokkal érzek rokonságot, és senkivel”

Vörösmarty, Arany és Petőfi nyomában
Pilinszky János esszéi, interjúi alapján

Rokonság és különállás

Egy alkotói oeuvre megismerése és felmérése során megkerülhetetlen, az interpretációs síkokat determinálni képes viszonyítási pont, hogy a művész miként vélekedik a befejezett életművel rendelkező elődökről, kit és mit tart megemlítendőnek, illetve ki és mi az, amit kiemel vagy elhallgat. Nincs ez másként Pilinszky János esetében sem. Fontos hangsúlyoznom, hogy jelen munka nem az irodalmi alkotásokban megjelenő, felfedezhető vagy felfedezni vélt hatásokat, vonzásokat és taszításokat, utalásokat és reminiscenciákat veszi kiindulópontnak. Dolgozatomban Pilinszky János életművében esszészzerű publicisztikai és interjúi alapján a magyar irodalom kiemelkedő egyéniségeiről vallott nézeteit kívánom vizsgálni.

Az alkotóelődökről tett, prózai keretbe foglalt megállapítások mind a költői önszerp értékelése, illetve másoktól való elkülönöződési szándék, mind pedig a Pilinszky által megvalósított életpálya és életmű irodalomtörténeti értékelése szempontjából izgalmas attitűdöket mutatnak meg, precízebben fogalmazva inkább sugallnak, villantanak fel.

„Milyen elődökkel és milyen kortársakkal érez rokonságot?” – tette fel a kérdést Lengyel Péter az *Élet és Irodalomban* futó interjúsorozatában.¹ A válasz még direkt spontaneitásában is Pilinszkyhez illően körültekintő, pontosságra törekvően tömör, sokkomponensű és talányos. „Sokkal érzek rokonságot, és senkivel. Persze nem tudom, hogy akikkel rokonságot érzek, elfogadnának-e rokonuknak. Régiekre gondolok, és élőkre, hazai és külföldi szerzőkre s nem is föltétlenül írókra és költőkre. »Halottaim« közül taláломra Dosztojevskij és József Attila nevét említeném először. (...) Ami viszont »különállásomat« illeti, ez semmi egyéb, mint a minden emberben ott levő »egyszeriség kínja« és drámai rejtvénye.”² A citált részlet első mondatának első

¹ LENGYEL PÉTER: Látogatóban Pilinszky Jánosnál. *Élet és Irodalom*, 1969. október 11. 12. [LENGYEL, 1969]; Kötetben: LENGYEL PÉTER: Látogatóban: Kortárs magyar írók vallomásai. Budapest, 1971. Gondolat, 301–308. Újraközölve: PILINSZKY JÁNOS, Beszélgetések. Szerk. HAFNER ZOLTÁN, Budapest, 2016. Magvető, 95–103. [PILINSZKY, 2016.]

² LENGYEL, 1969. 12.

fele egyszerre jelzi, hogy számos elődben érzett és látott azonosulási felületet. Az első tagmondatnál paradox ellentétben álló második rész ugyanakkor rámutat, hogy ezek a síkok mind csak részlegesek. A „különállás” mibenlétét kifejtő utolsó mondatból jól kitapintható, hogy a magányélmény nem az önfeltárukozás és önfelmutatás lehetetlenségéből táplálkozik, hanem Pilinszky által gyakran „didergő” jelzővel illetett egyedülvalóság, a létezésben való egyedüllét-érzésben gyökerezik.

A XX. századi magyar irodalom kiemelkedő alkotói körében nem ritka, hogy egy költő, író nem csupán az ajánlással, hanem neki címzett és róla szóló művel ébreszti, kelti életre elődjét. S az sem ritka, hogy valamely – jobb híján nevezzük így – publicisztikai műfaj keretei között teszi ezt meg. Az életműkiadások ezeket az írásokat tanulmányok vagy esszék megjelöléssel közlik. Ha jobban szemügyre vesszük őket, ezekben a kötetekben a legkülönbözőbb műfajú írások szerepelnek. Nagyobb gondolat, akár tudós igénnyel megírt tanulmányok, esszék, vázlagszerűen odavetett tárcák, könyvismertető, emlékbeszédek, vitairatok, útbeszámoló és más műfajok jellegzetességeit mutató írások sorakoznak ezekben a gyűjteményekben. Pilinszky esetében az ilyen a nyomtatott sajtóban megjelent szövegekre a legteljesebb kiadás – nagyon helyesen – a publicisztikai írások megjelölést használta.³ A cikkek jelentős része az *Új Ember* című katolikus folyóiratban megjelent tárca. Jelen dolgozatban a publicisztika fogalmát a gyűjteményes kiadáshoz képest tovább tágitom, mivel a vizsgálatok körébe sorolom a nyilvánosság számára szánt interjúkat és egyéb beszélgetéseket, akár nyomtatott formában kerültek közlésre, akár pedig valamilyen publikum előtt és/vagy elektronikus médiában elhangzott rögzített felvétel leirataként jelentek meg.

A Hafner Zoltán által szerkesztett Pilinszky-kiadásokban ezen szövegek teljes joggal két külön kötetben szerepelnek. Ahhoz, hogy e két szövegkorpusz együttes áttekintésén keresztül igyekszem rekonstruálni a költő magyar irodalmi elődökhöz való hozzáállását, nem lenne elég indok a publicisztika fogalmának jelentéskörével való játék. A lényeges és meghatározó érv a költő publicisztikájának számos olyan sajátossága, amely lírája gyakorlatával mutat párhuzamot.

Előljáróban kiemelem a Pilinszky-publicisztika egyik fontos jellemzőjét, amely egyezőséget mutat írásművészetével: az a kimunkált és folytatólagosan képviselt kiérlelt gondolatiság. Árulkodó mozzanat – a sok más mellett – Ady Endréről is szól(ogat)ó *Adyról* címet viselő beszélgetés egyik részlete. Vezér Erzsébet egy ponton megkérdezi, hogy saját kortársaiban kiből látja Ady örökségét. Pilinszky azt válaszolja, hogy Juhász Ferencben. Ekkor veti közbe Szekeres László.

„Szekeres: S Nagy Lacinál?

– Kevésbé, ez nála valami tartásbeli dolog talán. De mégis kevésbé. Te úgy érzed, hogy benne van Ady?

Szekeres: Részben úgy érzem, de Nagy Laci is azt mondta.

– Ezen még nem gondolkoztam úgy, hogy megfogalmaztam volna a magam számára. De talán benne is.”⁴ Az önmaga számára való megfogalmazás igénye itt nem

³ Vö. PILINSZKY JÁNOS: Publicisztikai írások. Szerk. HAFNER ZOLTÁN. Budapest, 1999. Osiris, [PILINSZKY, 1999.]

⁴ Adyról (beszélgetőtársak: Vezér Erzsébet, Parancs János, Szekeres László). In: PILINSZKY, 2016. 31.

egy váratlan kérdésre tett elhárító kommunikációs panel. Az önmaga számára való megfogalmazás Pilinszky számára intellektuális kényszer. Csak azt tudja kimondani, amit egész lényében képviselni tud, amit végiggondolt és megsejtett.

Mielőtt a konkrét irodalmi barangolásba belekezdenénk, még egy rokonságot emelnek ki: mind művészi, mind pedig a köznek szánt megnyilvánulásaiiban a szövegszerűség szintjén kevés esetben kerül szóba magyar irodalmi művészelőd.

Atyamester I.: Vörösmarty Mihály

1981-ben – utólag már tudjuk, Pilinszky életének utolsó évében – *Ők* címmel hang-lemez jelent meg a Hungaroton Kiadónál. A saját válogatásában és előadásában közreadott összeállításhoz a költő a borító első oldalán sorvezetőként két mondatot fűzött. „Jelen lemezen, több száz közül válogatva, néhány olyan művet idéznék föl, amelyek ifjúkori eszmélésem idején irányították a költészet közlésen-túli közléseire. Megannyi hajnalcsillag ők, de úgy, hogy sugarukban a befejezés is ott van már.”⁵

A lemez *A* oldalán a világirodalom remekei közül közöl személyes választást. Az első két szöveg a *Bibliából* vett részlet. A *Teremtés könyve* és a *Jelenések könyve* olyan meghatározó, mély szentírási élmény Pilinszky számára, mint Kőlcseynek a *Prédikátor könyve* vagy Adynak a prófétai irtok és a *Zsoltárok könyve*. Mind a *Genézis*, mind az *Apokalipszis* képi és nyelvi világa visszaköszön Pilinszky alapjában kevés elemből építkező, de a végtelen felé táguló komplex költői univerzumában. Ezek mellett egy-egy Blake-, Poe- és Rilke-szerzemény szerepel. Hölderlint két vagy három szövegvilággal idézte, mivel a Rónay György fordításában előadott *Az élet édességei* című verset német eredetiben is elszavalta. A világirodalmat kicsit több mint 25 percben foglalva hét szöveg idézi. A magyar irodalomból szemezgető *B* oldal 4 művet citál, valamivel több mint 19 perces terjedelemben. Jelzésértékű, de a világirodalmi szövegek és a magyar nyelvű költemények számának, illetve az egyes felvételek idejének aránya viszonylag pontosan leképezi, hogy Pilinszky azon alkotók közé tartozott, aki a nemzeti karakter tiszteltben tartása mellett, de annak határait átlépve, fokozottan nyitottak az egyetemes irodalom felé. Publicisztikájában világosan kirajzolódik ez a tendencia.

A mintegy 45 évet visszarepülő, a költői eszmélés korába visszahelyezkedő válogatás a magyar szerzemények közül elsőként Vörösmarty Mihály *Előszó* című alkotását említi. A diákkorból hozott költemény egész életében meghatározó élmény maradt. Szilágyi Jánosnak adott interjújában utal erre. „Baráti társaságban, főként ifjúságomban sokkal jobban mondtam mások verseit, mint a saját verseimet. Például nagyon szerettem épp az előbb mondott Vörösmarty *Előszavát* felolvasni. Akkoriban még az volt, hogy összegyűltünk költők, Nemes Nagy Ágnes, Kálnoky, Ottlik, hosszú irodalmi beszélgetéseket folytattunk, és verseket olvastunk, és akkor mindig felolvastam az *Előszót*.”⁶ Kicsit lejjebb: „Másnak a versét Töröcsik Mariéknál mondtam el, azt hiszem,

⁵ PILINSZKY JÁNOS: *Ők*. A hangfelvétel a Hungaroton Rottenbiller utcai stúdiójában 1980. október 25-én készült, rendező TÓTH IBOLYA, Hungaroton SLPX 13886, Budapest, 1981.

⁶ Kettesben (beszélgetőtárs: Szilágyi János). In: PILINSZKY, 2016. 288. Adásba került 1978. december 11-én.

egy vagy két évvel ezelőtt utoljára... nem, fél évvel ezelőtt, az *Előszót* mondtam – ha most akarnak valamit, amiről nem tudják, hogy milyen gyönyörű, akkor az *Előszót* elolvasom.”⁷ Meglepő, s Vörösmarty költeményéhez fűződő szoros érzelmi viszonyát jelzi az a spontán és egyszerű természetesség, ahogy a Hajós utca 1-ben található lakásából élő adásban zajló rádióadás során felkínálja, hogy a műsor közben előadja azt.

Az interjú korábbi pontján arról vall, hogy az igazi műalkotás létrejöttében alapmozzanat, ha a szemlélődésből indulva eggyé olvad a tárggyal, átlényegül, a megérezés által kifejezi a megmérhetetlent. „Nem véletlen, hogy például a magyar irodalomban is azokat a sorokat szeretem a legjobban, amik elemezhetetlenek, mert akkor csak arról lehet szó, hogy aki ezt leírta, az valami olyan mélységesen elmerült és eggyé vált azzal, amit leírt, különben ez Hölderlin titka is, mert nézd, József Attilának az a csodálatos sora, hogy »Harminchat fokos lázban égek mindig...«, annak ellenére, hogy csodálatos és telitalálat, még elemezhető. De mit elemzel Vörösmarty *Előszó* című versében, ennek első mondatán: »Midőn ezt írtam, tiszta volt az ég«? Mitől ilyen tragikus? Szóval ez nyilván az átélésnek valami olyan foka, ami kiegészíti a papírt, ami nem válik analizálható teljesítménnyé.”⁸

Nem minden művész gondolkodott így a Vörösmarty-sor elemezhetőségéről. „Értetlenül néztem rá. Vörösmartyt Petőfinél is jobban ismerte. Akkoriban már nem hittünk műveletlensége legendájában, láttuk nemegyszer könyvtárakban jegyezgetni, tudtuk, hogy kitűnően tud latinul, s Budapest múltjáról többet tudott, mint Zuboly. Nem értettem a kérdést. Észrevette furcsálkodó tekintetemet, és lassan recitálni kezdte:

Midőn ezt írtam, tiszta volt az ég,
Zöld ág virított a föld ormain...

Midőn *ezt* írtam. Mit írhatott, amit ötvenben akart kiadni? Vajon mit írhatott, ami nem jelent meg addig? Nem tudod? Mit tanítanak az egyetemen, ha ezt sem tudod! Brisits páter⁹ biztosan tudja, kérdezd meg tőle... a papok mindent tudnak, ráérnek utánajárni. Te talán azt sem tudod, milyen színű volt Vörösmarty körgallérja. Szürke volt, fiam, szürke. Nem tudsz semmit.” A kérdést Krúdy Gyula szegezte egy visszaemlékezés szerint az ifjú Bóka Lászlónak.¹⁰

Krúdy is elemezni kívánt. Az irodalomtörténész meg végképp másként van öszszerakva. Elemez. Főállításban. Már a vers első 1863-as megjelentetőjét, Gyulai Pált is foglalkoztatta, hogy mire vonatkozik a verskezdő tagmondat. A máig legelterjedtebb megfejtést, miszerint a költeményt Vörösmarty a *Három rege* című műve elé szánta, mintegy mellékesen megemlítve Waldapfel József 1948-ban vetette papírra a 70 éves Horváth János előtt tisztelgő kötetben. „Hadd említsem meg azt a gyanításomat, hogy ez a csodálatos *Előszó* valószínűleg a hiúságában sértett Ferenc József bosszú-

⁷ Kettesben (beszélgetőtárs: Szilágyi János). In: PILINSZKY, 2016. 288.

⁸ Kettesben (beszélgetőtárs: Szilágyi János). In: PILINSZKY, 2016. 283–284.

⁹ Brisits Frigyes (1890–1969): ciszterci szerzetes, Vörösmarty-kutató.

¹⁰ BÓKA LÁSZLÓ: Krúdy és Vörösmarty. In: Bóka László: Válogatott tanulmányok. Budapest, 1966. Magvető, 978–979.

vágyától és szadizmusától a szabadság mártírjává avatott Batthyány Lajos lányának dedikált *Három regére* vonatkozik.”¹¹ Ez az odavetett felvetés már az 1960-as évekre az irodalomtörténeti kánonba merevedett. Hogy Pilinszky tudott-e erről a tankönyvesült kijelentésről, elemzői szempontból nem érdektelen. De egyébként meg voltaképp az. Pilinszky megközelítésében mindenképp. Őt nem a lehetséges megfejtés érdekelte, hanem az az elemi erejű kinyilatkoztatás, prófétai hevület ragadta magával ebben a sorban, ami saját költészetében is megmutatkozik. Meglátásom szerint Vörösmarty döbbenetes hatású felütése, a meg nem nevezett s pontosan meg nem is nevezhető előzményre utaló alárendelő kötőszó verskezdő helyzetbe emelése konkrét és inspiráló előképe az *Apokrif* nyitányának. Abban pedig, hogy az *Előszó* „Most tél van és hó és csend és halál” sorát „a világirodalom legszebb »romantikus« sorának” nevezi,¹² azt sugallja, hogy Vörösmarty apokaliptikus látomása hatással volt saját verseinek pusztulás-víziójára.

A Vörösmarty-hatás megfigyelése fontos iránya lehetne a következőkben a Pilinszky-kutatásnak. Szükségszerűségét indokolja például az a motivikus-nyelvi ellentétezés és párhuzamon alapuló struktúra is, amire jelen konferencián Nagy Balázs előadása során figyeltem fel. Nyelvi megformáltságában, láttató képi világában a két leírás építkezése során számos nyilvánvaló átfedés regisztrálható.

Vörösmarty Mihály:

Előszó

– részlet –

Midőn ezt írtam, tiszta volt az ég.
Zöld ág virított a föld ormain.
Munkában élt az ember mint a hangya:
Küzdött a kéz, a szellem működött,
Lángolt a gondos ész, a szív remélt,
S a béke izzadt homlokát törölvén
Meghozni készült a legszebb jutalmat,
Az emberüdvöt, melyért fáradott. (...)
A vész kitört. Vérfagylaló keze
Emberfejekkel lapdázott az égre,
Emberszivekben dúltak lábai.
Lélekzetétől meghervadt az élet,
A szellemek világa kialutt,
S az elsötétült égnek arcain
Vad fénnel a villámok rajzolák le
Az ellenséges istenek haragját.

¹¹ WALDAPFEL JÓZSEF: Vörösmarty, Petőfi és a szabadságharc. In: Magyar századok: Irodalmi műveltségünk történetéhez. Budapest, 1948. Egyetemi nyomda, 222.

¹² PILINSZKY JÁNOS: Utolsó felvételek az emberiségről. In: PILINSZKY, 1999. 113.

Pilinszky János:
Ének a köszívű királyról
– részlet –

A tiszta csöndön át
vadászkürt hangja harsant,
hogy megrendült belé
a lég, és fölriadtak
az erdő vadjai;
zúgott és reszketett
a fölzavart vadon,
a szűzi rengeteg.
Gyilkolt a szörnyű had.
A levelek, a lombok,
a rémült fák felett
madársereg sikoltott.
Jajongva fölcsapott
és hullt alá a mélybe,
az üldözők nyila
amelyet szíven érte.
Röpült a gyilkos érc,
és ölt a véres kardvas,
futott a gyenge őz,
tépetten fútt a szarvas.

Atyamester II.: Arany János

Vörösmartyhoz hasonlóan az Arany Jánoshoz való viszony is az iskolás évekhez nyúlik vissza. Viszont itt a kezdeti benyomás korántsem volt az *Előszó*hoz hasonlóan elemmentaris. Pilinszky János két 1970-es interjúban is kifejti, hogy kisiskolásként mennyire unalmasnak találta a *Toldi* elemezgetését. 1980-ban két további helyen még ennél is karcosabban fogalmaz. „Az iskolában a *Toldi* néhány versszakát elemeztük egy éven át. Akkor én úgy gondoltam, az irodalom gyereknyúzásra van kitalálva. S untam nagyon.”¹³ Kicsit később egy másik interjúban szinte szó szerint, az iskolai penzumot megint csak gyereknyúzásnak nevezve megismétli ezt a kijelentését.¹⁴

Az Aranyhoz való viszonyában a fordulatot az iskolaihoz hasonló kötelező penzum hozta el. Az ’50-es évek első felében korrektorként dolgozott: „nagy revelációm, amit azért tudtam, de nem igazán, Arany János volt. Azt hiszem, négyszer olvastam végig líráját, prózáját, eposzait. Én gondoltam mindig a klasszikusokat. Abban az időben,

¹³ „Én is egy szempár vagyok” (beszélgetőtárs: Nádor Tamás). In: PILINSZKY, 2016. 336–337.

¹⁴ A költői jelenlét (beszélgetőtárs: Domokos Mátyás). In: PILINSZKY, 2016. 353.

ami *Magyar Klasszikusok* címen megjelent, azt mindig én... Döbbenetes élményem, hogy ez egy óriás volt. A magyar irodalomban Arany annyira centrális jelenség szerintem, mint mondjuk Bach a világzenében. Hihetetlen ízlés, prousti érzékenység, de több sokkal nála. Ott minden jelen van. Jelen van Baudelaire, sőt Apollinaire.¹⁵

Adyt foglalkoztatja az irodalom menete, a változás mibenléte. „Úgy gondolom s némi jussal, hogy Csokonai nagyszerű, elégnél több valaki önmagáért s nem igen köszönhet valamit Aranynak és Petőfinek. Csokonai nélkül bajosan kaptuk volna Vörösmartyt, Petőfit, Aranyt, nem szólván az apróbb többiekről.”¹⁶ Pilinszky figyelmén kívül reked az irodalom időbelisége, a változások irányultsága. Alig mutat valamilyen érdeklődést az irodalomtörténet, mint folyamat iránt. Őt a perceptuális jelenéből, az atomizált társadalom, az elmagányosodott személyiség világából kitekintve az időtlen foglalkoztatja, legyen szó Károli *Biblia*-fordításáról vagy Arany János modernítéséről.

A Pilinszky által bemért látószög lehet az egyik markáns oka annak, hogy publicisztikai megnyilvánulásaiban alig találunk utalást a régi magyar irodalom szerzőire. Szabó Lőrinc impozáns esszéjét ír *Moháctól Csokonaiig* címmel, Móricz lelkendezve beszél Bornemisza Péter Szophoklész-fordításáról, Babits tanulmányértékű könyvismertetést közöl Dézsi Lajos Balassi-kiadásáról, Kosztolányi esszesorozatban, szisztematikus munkával mutatja be a régiség íróit, költőit. Pilinszky alig tekint visszább Vörösmartytól. Janus Pannoniusról, Balassiról, Gyöngyösiről, Katonáról egy francia nyelvű magyar irodalmi antológia kapcsán tesz csupán említést. Kölcsey, akinek magányélménye megítélésem szerint erősen a modernizmus irányába, a világba vetettség érzése felé mutat, szintén csupán itt került szóba. Zrínyit – ezen gyűjtemény mellett – egy beszélgetésben gondolatmenete illusztrálásaként keveri szóba. A régi korok költészete iránt mutatott érdeklődés hiánya természetesen nem azt jelenti, hogy ne ismerte volna ezeket az alkotókat. Az viszont kijelenthető, hogy a régiség témái, az ott felvetett és megfogalmazott problémák messze álltak tőle.

Arany Jánost a többször megidézett szerzők közé sorolhatjuk. Ám őt se – matematikai kifejezést idézve – helyiértékén igyekszik felmérni. Aranyt többször is Baudelaire-rel említi együtt. Két interjúban is beszél egy tervéről. „Én amikor Arany Jánost korrigáltam, akkor láttam, hogy Arany Jánosba befalazva megjelent egy teljes Baudelaire. Csak ki kéne szabadítani a nagy epikus költeményekből és töredékekből kis töredékeket, össze lehetne állítani egy *Fleurs du Mal*-t.”¹⁷

Pilinszkyt a visszafelé tekintető elemzés helyett a párhuzamok, s a saját jelene felé mutató előrehatások foglalkoztatják. „Amikor *Az új földesúr* nálunk megjelenik [1862], akkor jelenik meg Moszkvában a *Bűn és bűnhődés* [1867]. *Az új földesúr*-ban nincs benne a *Bűn és bűnhődés*. Arany oeuvre-jében tulajdonképpen benne van a *Fleurs du Mal*. Sőt, egész Apollinaire-ig vezető szálak vannak benne!”¹⁸ 1952-ben két

¹⁵ „Költő, sakk-matt helyzetben” (beszélgetőtárs: Tasi József). In: PILINSZKY, 2016. 148.

¹⁶ ADY ENDRE, A költői nyelv és Csokonai. Nyugat, 1910. október 16., <https://epa.oszk.hu/00000/00022/00066/01912.htm> (Letöltés: 2021. november 2.)

¹⁷ Adyról (beszélgetőtársak: Vezér Erzsébet, Parancs János, Szekeres László). In: PILINSZKY, 2016. 45.

¹⁸ „Költő, sakk-matt helyzetben” (beszélgetőtárs: Tasi József). In: PILINSZKY, 2016. 148.

Arany-kötet is kért az akkori teljhatalmú kiadócézáról, Illés Endrétől, hogy szétvagdosva őket a megtalált fragmentumokból felépítse a modernista Arany képét. A *Befalazott Arany* munkacímet viselő gyűjtemény végül nem készült el. Pilinszky visszaemlékezésében a kiadó érdektelenségéről beszélt. Lehet, hogy más elfoglaltságok akadályozták a terv valóra válását, de – gyaníthatóan – lehet, hogy hipotézis alátámasztásához kellő mennyiségű és minőségű muníció hiányzott.

Azt már csak az analízisra hajlamos irodalomtörténészként jegyzem meg, hogy bár az elgondolás akár posztmodernnek is tetszhet, de a megvalósítani kívánt módszerben az ókorba visszanyúló, s a magyar régiség irodalmában virágzó ún. cento-költészet hagyományát idézi.¹⁹ Az eljárás lényege, hogy különböző alkotásokból kiemelt részeket egymás mellé igazítva új költői jellegű szöveget hoz létre, újraalkotja és átértelmezi az eredeti szövegvilágokat. Technikája pedig nem ritkán az, amit Pilinszky is alkalmazni kívánt: szó szerint ollóval kivágott sorokat, passzusokat illeszt egymáshoz. „Össze lehetne állítani egy kötetet részletekből címszavakkal, játékosan, önkényesen” – hangoztatja.²⁰

Pilinszky egyik kritikájában kortársa, Toldalagi Pál költészetét Arany „csellengő” stílusával rokonítja.²¹ Hogy mit értett „csellengő stílus” alatt, nehezen beazonosítható. A csellengő kifejezést nem túl gyakran használta, s előfordulási helyei nem visznek közelebb a megfejtéshez. De talán megragadható ez a talányos megfogalmazás egy másik Aranyt citáló, hasonlóan művészi jellegű részlet kontextusában. „Vietnami vendéglő a rue Saint-Jacques sarkán. Az étel kitűnő, ha ismeretlen is; egy idegen kultúra, távoli kontinens meghívása az érzékszervek kényes közvetítésével. Első gondolatom: akik így főznek, akik ezeket az ízeket szeretik, testvéreim, s valószínűleg roppant élveznek Arany János egy-egy nyelvi fordulatát is, ahogy két igét, három jelzőt, s két-három adverbiumot egybekever, megpárol, s két napig érni hagy, mielőtt feltálna.”²² Toldalagi költészetét vizsgálva szintén az oldott és meglepő nyelviség szempontjából értékeli ezt a „csellengő stílust”.

Basa Viktor disszertációjában egy másik aspektust is felvet a „csellengés” megoldásaként.²³ Pilinszky egyik szép ars poeticáját idézi. „A művészet sose »egyenes közlés«, mint egy matematikai tétel, egy filozófiai igazság, egy konkrét tett vagy egy üzleti levél. (...) A művészet: séta. Az alkotó művész – szemben a küldönccel – a magányos sétálóhoz hasonló, kinek nincs ugyan semmi konkrét föladata, de épp ezért »minden eszébe juthat«, épp ezért gondolatait szabadon rendelkezésére bocsáthatja a mindenségnek. (...) A művészet: séta. Mi több: fecsegés. S a leginkább sűrített művek a

¹⁹ A cento működésére ld. MARCO FORMISANO – CRISTIANA SOGNO: *Petite Poésie Portable: The Latin Cento in Its Late Antique Context*. In: *Condensed Texts – Condensing Texts*. ed. Marietta Horster, Christiana Reitz. Stuttgart, Steiner, 2010. 375–392.

²⁰ „Költő, sakk-matt helyzetben” (beszélgetőtárs: TASI József). In: PILINSZKY, 2016. 149.

²¹ PILINSZKY JÁNOS: *Toldalagi Pál: Igézet és valóság*. In: PILINSZKY, 1999. 669.

²² PILINSZKY JÁNOS: *Párizsi mozaik*. In: PILINSZKY, 1999. 682.

²³ BASA VIKTOR: „Abbahagyja s elkezd újra”: Toldalagi Pál fiatalkori költészete, mint prefiguráció. – doktori disszertáció, kézirat. <http://doktori.btk.elte.hu/lit/basaviktor/diss.pdf> (Letöltés: 2021. november 2.)

legfecsegőbbek, a »legcéltalanabbak« talán. Dosztojevszkij fecsegése! Micsoda sűrí-tés!”²⁴ Megítélésem szerint az Aranyra és Toldalagira egyaránt használt „csellengő stí-lus” megértéshez közelebb visz, ha az utóbbi idézetbeli séta képét továbbfűzzük az Aranyra oly jellemző szemlélődés (ld. *Epilógus*) megismerési tevékenységével. „Szem-ben a cselekvés vakhitével, egyedül a szemlélődésen nevelt gondolat érhet célba. A leggyorsabb cselekvés is csigalassúságú a szemlélődésben fogant minőségi gondolat sasröptéhez mérten.”²⁵ A csellengés – séta – szemlélődés Pilinszky számára életszemlé-let, s egyben a költői világlekképezés alapja.

Fiúmester: Petőfi Sándor

Arany János iránti vonzalmát egy több változatban kifejtett gondolat-sor viszonyában ragadhatjuk meg. „A zsenialitás úgy viszonylik az érettséghez, mint fiú az atyához. Ha Petőfi a fiú, Arany János az atya. A lángészben mindig van valami látványos, hangsú-lyozottan személyes. Az atya érettsége: lemondás minden hangsúlyról, meghaladása mindennek, ami még személyes. Schiller fiú volt, Goethe atya. Mozart is fiú volt, de atya Bach. És fiú Catullus, és atya Homérosz.”²⁶

Atya és fiú, érettség és zsenialitás, mint erényeit egymás fényében megvilágítani kívánó két kinyilatkoztatási forma (olykor eltérő szereplőkkel) visszatérő megfogal-mazás Pilinszky elgondolásában. Az előbbi citátumhoz képest közel 4 évvel korább-ról, 1969-ből: „Az igazi fiúk valamiképp nem is lépik túl a számukra rendelt időt. Mozart meghal, Petőfi elvérzik a csataterén, Hölderlin megőrül, József Attila eldobja életét, Puskin párbajpisztoly elé áll. (...) Az atya sorsa sose látványos. »Rejtekekben él«. Az érettségért még a zsenialitás látszatáról is le kell mondania.”²⁷ A gondolatkör első megfogalmazásának körvonalait valószínűleg a József Attila emlékére írott soraiban találhatjuk 1962-ből. „Mozarti tehetség volt: a legbonyolultabb és a legegyszerűbb, a legmélyebb és a legtörékenyebb, a legsúlyosabb és a legáttetszőbb. Ady titáni erő-feszítése után ezért vették őt észre oly kevesen. (...) Sorsa a legkülönbekével rokon: Hölderlinével, Kafkával, Jézusával.”²⁸

²⁴ PILINSZKY JÁNOS: Egy lírikus naplójából. Új Ember, 1971. július 11., 3. Kötetben: PILINSZKY, 1999. 647. Az *Egy lírikus naplójából* című cikksorozatnál az első, folyóiratban történő közlést jelölöm meg elsőként, hogy a különböző időszakban keletkezett, azonos címen futó publicisztikák beazonosíthatóak legyenek.

²⁵ PILINSZKY JÁNOS: Ahol Leonardo da Vinci meghalt. In: PILINSZKY, Publicisztikai írások. 746.

²⁶ PILINSZKY JÁNOS: Egy lírikus naplójából. Új Ember, 1973. február 25., 3. Kötetben: PILINSZKY, 1999. 694.

²⁷ PILINSZKY JÁNOS: Egy lírikus naplójából. Új Ember, 1969. április 27., 3. Kötetben: PILINSZKY, 1999. 596–597.

²⁸ PILINSZKY JÁNOS: József Attila emlékkönyvébe In: PILINSZKY, 1999. 263. A publicisztika utóélete érdekes. A költő *Kortársban* megjelent felvetése, miszerint József Attila sorsa több szempontból párhuzamba állítható Jézuséval magyarázkodásra készítette, amit a katolikus folyóiratban közölt. „Vallásos hitem rendjében persze Jézus töké-letesen más jelent, mint ez az áldozati költő. Más jelent, de mégis valami rokoníthatót. Az »imitatio Christi«, úgy érzem, *egyetemes* fogalom, s nemcsak vallásos, de morális, sőt esztétikai elv is. József Attila kommunista volt ugyan, de hiszem, sőt tudom, hogy a *Hegyi beszéd* erkölcsi és esztétikai szépsége, ereje mérhetetlenül kö-zel állt szívéhez.” PILINSZKY JÁNOS: Az új év elebe. Új Ember, 1963. január 13. Ez a válasz viszont a pártos megközelítéssel került szembe. Vö. LICSKÓ GYÖRGY: „Másképp ejjtük a szót”. *Folytatás a következő oldalon* ⇨

Az eddig is éreztetni kívánt, újból és újból történő kimondás, a recitálás által Pilinszky hangsúlyozni, kiemelni akar. A szépírói életműhöz hasonlóan az elődökről tett publicisztikai megállapítások is jól körülhatárolható, de talányos nyelviséggel megfogalmazott motívumhálót alkotnak. Ugyanaz a monolit következetesség figyelhető meg ezekben az egy-egy szerzőt idéző, esetenként több évnyi eltéréssel keletkezett megszólalásokban, mint művészi teljesítményének a kezdetektől való, egész pályája során követett szívós egységességében. Gondosan megválasztott, már-már állandóvá emelt jelzők, elhallgatáson alapuló mélyebb tartalmakat sejtető közlések jellemzik közírói megnyilvánulásait is. A beszéd tökéletlensége miatt érzett bizalmatlanság elvezet a fölösleges szavak likvidálásának igényéhez, ezért a nyelvi redukció erősen jelen van.

Említettem, hogy Pilinszky szikár szavú költészetében kevés az olyan produktum, amelyet valamely szépíró elődjéhez adresszál, azzal éleszti és ébreszti őt. Egy költeményt dedikál Dosztojevszkijnek, Simone Weilnek (amennyiben szépíróként is, s nem „csupán” misztikus teológusként is tekintünk rá), Hölderlinnek, Nervalnak, s egy kötetbeli József Attilának. Amellett kötetből kimaradt egy József Attilát és egy Verlaine-t megszólító szöveg. Köteten és versen kívül van azonban egy „költeménye”, ami Vörösmartyt, Aranyt és Petőfit idézi, s ami címében azt a költőóriást láttatja, akit a szerzeményben meg sem említ. Akinek vall Vörösmartyról, Aranyról, s legfőképp magáról. Ez a mű a *Levél Petőfi Sándorhoz* című szövege, amely felfogható akár prózaversnek. De még inkább kirajzolódik ennek a prózai keretbe tört, vallomásos publicisztikának a költeményszerűsége, ha gondolati szakaszait verssorokba, bekezdéseit pedig strófákba tördeljük.

*Levél Petőfi Sándorhoz*²⁹

Bevallom, nem sok közöm volt Hozzád.
Mint törékeny gyerek,
mindig is az öregekhez húzódtam.
Azokhoz, akiknek volt ereje megőregedni.
Az érett Aranyhoz s a meghasonlott Vörösmartyhoz.
Ahhoz a merészséghez, amely lángész létére
még a zsenialitásról is hajlandó lemondani.
Miként a „visszahúzódó” Atyaisten
adta át a Fiúnak a teremtést.

Világosság, 1963/4, 240. Mindezen támadásoknak tudható be, hogy 1969-es publicisztikájába igyekszik még körültekintőbben fogalmazni a fiúi sorsról. „Jellemző: a meredek fölfutás, a lázadással és vakmeréssel rokon áldozat, mely – bízom benne, hogy senki se ért félre – a maga szintjén rokona a jézusi vagy legalábbis a prométheuszi sorsnak.” PILINSZKY JÁNOS: Egy lírikus naplójából. Új Ember, 1969. április 27., 3. Kötetben: PILINSZKY, 1999. 596. A „prométheuszi sors” nyilván Ady-reminiscencia.

²⁹ Első megjelenése: Új Ember, 1973. március 11., 3. Az írás aktualitását nyilván az 1848-as forradalom kirobbanásának 125. évfordulója jelentette. Kötetben: PILINSZKY, 1999. 695–696.

Te: teremtés voltál, kivont kard, lovasroham. Lángész.
 Arany és Vörösmarty: érettség, fáradtság, elhomályosuló elme.
 Te voltál a Fiú, ők voltak az Atya.
 Te voltál a vállalkozás, ők a lemondás.
 Fiú voltál, mint Mozart,
 ők Atya, mint Johann Sebastian Bach.

Hát ezért húzódtam én is
 inkább Aranyhoz és Vörösmartyhoz, mint Hozzád.
 Te égettél, ők melegítettek.
 De hát mikor is nap a nap:
 amikor éget vagy amikor melenget?
 Szelíden, mint Arany,
 halódva, mint Vörösmarty?
 És mégis, nagyon szeretlek!

Holott se Fiú, se Atya nem vagyok.
 Fiúnak lenni nincs elég bátorságom.
 Atyának lenni nincs elég erőm.
 Két nagyság közt hányódó szegénylegény,
 vagy legjobb esetben fullajtár,
 összekötő, megoszló szeretet vagyok.
 Közlekedben – bevallom – elégek,
 de ez nem ítélet;
 míg az ő lábuknál megpihenek, megnyugszom.

Egy dolog van azonban,
 amit Náladnál tisztábban senki sem képvisel.
 És ez az igazmondás.
 Itt mindig Hozzád fordulok.
 Add, hogy veszélyeztetett alkatom
 és korunk labirintusában vergődve
 mindig vágyakozzam az egyenes útra,
 a Szép Szóra, egyszóval
 – az igazságra.

A publicisztika költeménybe való átírása tűnhetne önkényes értelmezői játéknak. De egyrészt a szöveg líraisága, gondolatisága és lüktetése felkínálja mindezt. Másrészt Pilinszky költői praxisából tudunk hozni egy eklatáns példát arra, hogy eredetileg prózai szöveget később verses formába írt át. Az *Egy lírikus naplója* tárcasorozata egyik

1971-es darabjának utolsó bekezdését³⁰ néhány apróbb változtatással a *Juttának* című költemény harmadik, *Naplórészlet* alcímű részébe emelte át az egy évvel később kiadott *Szálkák* kötetben.³¹

Ezen önreflexív szövegvilágából két irodalmi, egyben irodalomtörténeti játékot szeretnék kiemelni. A Szép Szó írásmódjával is egyértelműen megidéz egy másik „fiút”, József Attilát, aki maga is eljátszott folyóiratának címével az *Ime, hát megleltem hazám*... kezdetű költeményében. Rejtettebb evokáció a publicisztika első bekezdésből „kreált” első strófában „lángész létére / még a zsenialitásról is hajlandó lemondani” részlet. E gondolatnak a magvát joggal feltételezzük Babits heves vitát kiváltó, Petőfi-re vonatkozólag később ő maga által is jelentősen finomított, Aranyra vonatkoztatva viszont végig fenntartott sommás ítéletében: „Petőfi nyárspolgár a zseni álarcában. Arany zseni a nyárspolgár álarcában.”³²

*

A nyelv által kifejezett, mérnökileg kisserkesztett, végsőkéig lecsupaszított megfogalmazás, az elmagányosodott világban intuitíve való tájékozódás, a következetesen hangoztatott, egyanyagból szőtt motívumháló, a megfontolt és kinyilvánításként közölt gondolatiság nemcsak Pilinszky szépírói életművének, hanem legtágabban értelmezett publicisztikai munkásságának is sajátja. A fölös szavak száműzése egyben a kiérlelt szavak megtalálására való törekvést jelenti. A végletekig, minden ponton következetes volt önmagához, életprogramja a teljes önazonosság igénye volt. Azt képviselte, amit gondolt, s azt gondolta, amit képviselt.

³⁰ Első megjelenése: Egy lírikus naplója. Új Ember 1971. január 17. 1. Kötetben: PILINSZKY, 1999. 640.

³¹ A publicisztika és a költemény kapcsolata jelen konferencián is szóba került Gerliczki András *A Szálkák szövegvilága* című előadásában.

³² Babits Mihály: Petőfi és Arany II. Nyugat, 1910. november 16. http://epa.oszk.hu/00000/00022/00068/0_1962.htm (Letöltés: 2021. 11. 02.) A Babits-tanulmány korabeli visszhangjára, illetve a Petőfi-Arany és Ady-Babits párhuzamra ld. Mercs István: Különper a *Különvélemény* előtt: Földessy Gyula és Babits Mihály Ady-polémiaja az 1920-as évek elején. In: „Nyugat csapatának keleti zászlója”: Tanulmányok a *Nyugat* kelet-magyarországi kötődéséről. Szerk. Mercs István, Nyíregyháza, 2010. Móricz Zsigmond Kulturális Egyesület, 27–28.